

***Bart
Van Loo***

**NAPOL
LEON**

***De schaduw van de
REVOLUTIE***

DE BEZIGE BIJ ANTWERPEN

Opgedragen aan Clémence

‘Kom nu maar, lezer, steek de stroom van bloed over
die voor altijd de Oude Wereld waarin jij werd geboren,
scheidt van de nieuwe waarin je zult sterven.’

(François-René de Chateaubriand, *Memoires van over bet graf*)

‘Marcheer aan het hoofd van de ideeën van je eeuw,
die ideeën volgen en ondersteunen je.
Volg je ze, dan word je meegesleurd.
Ga je tegen ze in, dan blazen ze je omver.’

(Napoleon)

‘Misschien is dit niet echt en slechts schijnbaar
naar het verleden gerichte boek,
alleen maar een grote queeste naar de toekomst.’

(Louis Aragon, *La Semaine Sainte*)

PROLOOG

9

I VAN VLUCHTELING TOT GEVANGENE

21

1. De val van Napoleone Buonaparte

23

2. De val van de Bastille

31

3. De val van de monarchie

47

4. De val van Robespierre

91

II VAN GEVANGENE TOT DESERTEUR

129

1. Redder des Vaderlands

131

2. Bedrogen Italiaanse held

151

3. Oosterse antiheld

174

III VAN DESERTEUR TOT DICTATOR

199

1. Valse republiek

201

2. Onvervalst keizerrijk

232

**IV
VAN DICTATOR
TOT VERSCHOPPELING**

271

1. Napoleon de Veroveraar

273

2. Dansen op de afgrond

309

3. De val van Napoleon Bonaparte

340

**V
VAN VERSCHOPPELING
TOT MYTHISCHE HELD**

381

1. Honderd dagen wederopstanding

383

2. Propagandist tot in de kist

410

EPILOOG

427

Chronologie

451

Bibliografie

457

Kaarten

479

Register

481

PROLOG

‘Wie zou ooit Napoleon kunnen verklaren, beschrijven of begrijpen?’

(Honoré de Balzac, *Autre étude de femme*)

Of ik in de archieven van de burgerlijke stand mocht snuffelen?

Ik moest mijn vraag herhalen, en toen viel er een stilte. De gemeentelijke ambtenaar besloot uiteindelijk om die kleine snotaap toch toe te laten. Het had wellicht iets amusants. Ik was twaalf en wilde per se mijn stamboom samenstellen. Dat liep gesmeerd tot ik in de eerste jaren van de negentiende eeuw belandde.

‘In het Frans?’ vroeg ik. De gemeentelijke ambtenaar knikte. ‘*Du deuxième jour du mois de frimaire l’an dix de la République française*’, las ik hortend en stotend.

‘Vandaag de tweede *frimaire* van het jaar tien van de Franse Republiek’, vertaalde hij over mijn schouder. Het betekende dat Jozef Van Loo, hier op zijn Frans *Joseph* genoemd, de vader van mijn betovergrootvader, op 23 november 1801 in Heist-op-den-Berg ter wereld was gekomen. ‘*À deux heures de relevée*’ — om twee uur ’s middags.

Thuis las ik in een encyclopedie over de revolutionaire kalender, over een alternatieve jaartelling met andere namen voor dagen en maanden, over Frans in de plaats van Nederlands. Het waren de Fransen, zo bleek, die ons verplicht hadden om de burgerlijke stand in het leven te roepen en het mij dus mogelijk hadden gemaakt om mijn hobby uit te oefenen. Een zekere Napoleon Bonaparte was in 1801 niet alleen de grote leider in Frankrijk, maar ook bij ons, hier in het departement Twee Neten. Wie was die man? Ik bladerde nog een tijdje door de encyclopedie, maar schoof het vraagstuk-Bonaparte terzijde om me volledig aan mijn genealogische passie over te geven.

Ik moest aan die eerste kennismaking met Napoleon denken toen ik meer dan vijftig jaar later door de eindeloze gangen van het Musée de l’Armée in Parijs liep — op sleeptouw genomen door een gids die ik voor mij alleen had ingehuurd. Hij toonde me de helm waarmee Filips-Augustus in 1214 een Europese coalitie succesrijk te lijf ging, het harnas van Frans I, die in 1515 de Italianen in de pan hakte, de wapenuitrusting van generaal Turenne, die voor Lodewijk XIV zoveel veldslagen won. Fransen moeten wel anders naar de geschiedenis kijken dan wij. Van jongs af wordt hun een zelfbeeld van de overheerser en machthebber voorgehouden.

Aan het einde van elke eeuw kon de gids het niet laten om laconiek ‘au suivant’ te zeggen. Zo ging het maar door, van de ene zaal naar de

andere, van de ene veldslag naar de volgende. In mijn hoofd weerklonk Brels existentiële kreet uit 1964: *‘C’est la voix des nations et c’est la voix du sang / Au suivant au suivant.’* De stem van het vaderland en die van het bloed wezen de weg naar de afdeling over de napoleontische oorlogen, die een gebouw op zich zouden kunnen vullen. Het aantal oorlogsslachtoffers uit eerdere eeuwen verdween in het niets bij de miljoenen levens die Napoleons campagnes hadden gekost.

Als piepjonge familiehistoricus had ik destijds ontdekt dat de schoonbroer van mijn moeders betovergrootvader in 1814 na zeventien maanden dienst uit het keizerlijke leger was gedeserteerd. Een enkel bezoek aan dit museum volstond om te beseffen dat ik zonder twijfel hetzelfde zou hebben gedaan. Wat voor een heerschappij was het, dat het leven van minstens één mijner voorvaderen en dat van ontelbare andere Europeanen overhoop had gegoooid?

Brel bleef zingen in mijn hoofd. *‘Ce ne fut pas Waterloo mais ce ne fut pas Arcole / Ce fut l’heure où l’on regrette d’avoir manqué l’école.’* Van mijn schooljaren had ik weinig gemist, maar over deze geschiedenis was ik nooit veel te weten gekomen. Van schilderijen die de slag bij de brug van Arcole afbeelden tot verscheurde vlaggen die getuigen van de definitieve nederlaag op een drassig weiland in België: de gebaren van de gids werden weidser, zijn verhalen kleurrijker en omstandiger.

Generaties Fransen hebben Napoleons veldslagen in een soort van aftelrijmritme uit het hoofd moeten opzeggen. Mijn al wat oudere gids behoorde duidelijk nog tot die categorie. Toulon, Montenotte, Lodi, Arcole, Rivoli, Piramiden, Aboekir, Marengo, Austerlitz, Jena, Auerstedt, Eylau, Friedland, Essling, Wagram, Moskowa en Waterloo kwamen er moeiteloos uit gerold. Mettertijd kleurde het Franse geschiedenisonderwijs minder militair en ondertussen marcheerde Napoleons leger allang niet meer eindeloos door ontelbare klaslokalen. Een jongere gids zou het de man niet nadoen, en misschien is dat ook niet erg. Zoveel wapengekletter doet een mens duizelen. Ik dankte mijn gids en spoedde me naar mijn vriendin, met wie ik had afgesproken in de Dôme des Invalides.

Ze zat op een bankje een roman van Honoré de Balzac te lezen. Dat beeld katapulteerde me twintig jaar terug in de tijd toen ik in Caen enkele

maanden lang Franse literatuur studeerde. In Normandië heb ik mijn hart verpand aan de negentiende-eeuwse romankunst en Balzac bleek de eerste schrijver van wie ik echt was gaan houden. Hoe meer ik hem las, hoe vaker ik op Napoleon stuitte. Zoals zovele tijdgenoten wilde de jonge Balzac net als hij worden: ‘Wat hij niet heeft kunnen bewerkstelligen met het zwaard, zal ik met de pen doen.’ In zijn monumentale romanreeks *La Comédie humaine* zou Balzac inderdaad de hele wereld vatten en zijn jeugddroom in zekere zin realiseren.

‘Heerlijk om te lezen,’ zei mijn vriendin, toen ze me eindelijk opmerkte, ‘maar geef mij toch maar Alexandre Dumas.’ Ik was niet verbaasd, want ik kende haar voorliefde, en ging naast haar zitten terwijl ze verder las.

Dumas behoorde ook tot de schrijvers die ik destijds in Caen had stukgelezen. De peetvader van het leesplezier. *De drie musketiers*. ‘Eén voor allen, alleen voor één.’ *De graaf van Monte-Cristo*. Ook in Dumas’ oeuvre bleek Napoleon een belangrijke rol te spelen. Met zijn aanstekelijke melange van fantasie en geschiedenis had hij Bonaparte in een meerdelige romancyclus tot leven geroepen. Bovendien was zijn vader een generaal geweest in het leger van Napoleon. Op een dag had die het lef te zeggen dat hij ‘niet onder de orders stond van één man, maar van Frankrijk’. Niet veel later werd hij uit het leger ontslagen. De zoon wilde zijn vader wreken en Frankrijk niet met het zwaard, maar met de pen veroveren.

Balzac en Dumas: twee keer dezelfde literaire geboortekreet, twee keer ook een uitzonderlijke carrière. Dumas zou de Bonaparte van de letteren worden: avontuurlijk, snel, meeslepend en geliefd. Balzac de Napoleon van de roman: ambitieus, arrogant, imperialistisch en gevreesd.

Terwijl naast mij de bladzijden ritselden, moest ik terugdenken aan de lange autotocht die me in 1994 vanuit Caen terug naar Antwerpen bracht. Hoe ik me had verbeeld de Grande Armée door de Picardische velden te zien stappen. Dat ik er stiekem van droomde om in de sporen van Napoleon half Europa om te ploegen. Van Toulon tot Waterloo, de hele lijst moedig afstappen en ten slotte op een heuvel naast een gietijzeren leeuw de beroemdste verzen van Victor Hugo scanderen: ‘Waterloo! Waterloo! Waterloo! treurig veld! / Zoals een golf in een te volle urne

welt, / Is in je bos, je dalen, heuvels af en aan / De dood in trieste regimenten opgegaan.’

Wie was toch de mensenzoon die mijn lievelingsschrijvers zozeer had beïnvloed? Bij het lezen van Dumas, Balzac en Hugo had ik me die vraag ontelbare keren gesteld, maar steeds schoof ik de hele Napoleonsaga voor me uit om me te laven aan negentiende-eeuwse literatuur. En zo kwam het dat ik uiteindelijk niet hem, maar wel die schrijvers achterna reisde. Voor *Parijs retour* zou ik met een stapel romans als kompas Frankrijk doorkruisen en geliefde romandecors binnensluipen. Onderweg en bij het schrijven van het boek dook Bonaparte te pas en te onpas op. Ook bij volgende literaire projecten was dat zo. Als gastronomisch buitenbeentje in *Als kok in Frankrijk*, als censor in *O vermiljoenen spleet!*. Hij kwam voor de dag, ik dacht: daar is hij weer, raakte hem vluchtig aan en liet hem verder ongemoeid. Die ogenschijnlijke onverschilligheid kon hem weinig deren, want telkens drong hij zich weer op. Op een dag besepte ik dat die hardnekkigheid niet meer dan logisch was. Frans, literair én historisch: in feite was ik gewoon voorbestemd om ooit de degens met Napoleon te kruisen.

Mijn Française klapte haar boek dicht en keek me aan terwijl ze haar hoofd een beetje schuin hield. Ze wist dat ik al geruime tijd met de heer Bonaparte in de weer was, en af en toe wilde ze me waarschuwen. In haar land liepen al genoeg bonapartisten rond, die niet anders dan in ronkende volzinnen over de keizer konden praten. Of ik me nog die keer herinnerde dat we naar *La Conversation* van Jean d’Ormesson waren gaan kijken? Natuurlijk wist ik dat nog: een imaginair gesprek tussen Napoleon en zijn juridische rechterhand Cambacérès, opgevoerd in het Théâtre du Petit Montparnasse. ‘Een mooie historische les in dialoogvorm,’ knikte ze, ‘maar zo gespeend van kritiek dat op het einde iedereen in een soort van nationale roes opstond om te applaudisseren.’

Ze ging onvervaard door en verwees naar de *Dictionnaire amoureux de Napoléon* (2012) van Jean Tulard. Dat het toch merkwaardig was dat een van de grootste Napoleonspecialisten een bevlogen woordenboek schreef over een massamoordenaar en dit werkstuk durfde te beëindigen met de woorden: ‘*Vive l’Empereur!*’ Dat ik me mijlenver van zo’n discours moest houden. Geen verheerlijking!

Ik knikte, maar zei dat ik mijn boek evenmin met het mes tussen de tanden wilde schrijven. Een tendentieuze pamflet dat Napoleon op elke bladzijde neersabelt, is op de duur even slaapverwekkend als hagiografische lyriek. Ik wilde een poging ondernemen om de ware Napoleon Bonaparte te schetsen door de man via de poort van de grote geschiedenis te benaderen en achter het tweeslachtige beeld van de mythische held en de historische figuur naar de mens van vlees en bloed te zoeken: zijn blunders, misdrijven en successen, maar ook zijn twijfels, liefdes, ziektes en depressies. En zijn hybride natuurlijk, dat arrivisme *hors catégorie*. Het merkwaardige wedervaren van een tomeloos ambitieuze provinciaal die naar de metropool van het moederland trok om het waar te maken. Een herkenbaar streven dat uitmondde in een schrikwekkende eerezucht. Zouden zijn inspirerende kracht maar ook zijn jammerlijke ontsporing ons niets kunnen leren over de condition humaine, het menselijk tekort? Moest het niet louterend zijn om de tragiek te doorgronden van een man die dacht dat hij de loop der dingen kon veranderen?

‘Kijk toch maar uit’, zei ze. ‘Voor je het weet, word je opgepeuzeld door die Corsicaan. Hij heeft onze halve geschiedenis opgevreten.’ Ze wees naar de crypte achter ons. Beneden prijkte een porfieren praalgraf. ‘Om zeker te zijn dat hij de wereld na zijn dood nooit meer lastig zou vallen, hebben ze zijn stoffelijke resten in verschillende kisten opgeborgen. Hier zijn hart, daar zijn maag, ginder zijn benen. Ze zijn niet in hun opzet geslaagd: hij blijft alomtegenwoordig.’

In 2013 speurde Steven Skiena, een Amerikaanse professor in de computerwetenschappen en software-ingenieur van Google, op basis van algoritmes het internet af om een lijst samen te stellen van de meest invloedrijke figuren uit de geschiedenis. Napoleon belandde volgens die test op nummer twee, achter Jezus, maar vóór Mohammed, Shakespeare, Aristoteles, Alexander de Grote en Hitler.

De invloed van Napoleon is even onloochenbaar als ambivalent. Oorlogscrimineel en dictator enerzijds, stimulator van de schone kunsten en vader van de moderne wetgeving anderzijds. Wat is geschiedenis? Wat behoort tot de fictie? Waar eindigt het leven en begint de legende? ‘De geschiedenis is een verhaal waarvan we onder elkaar afspreken dat het zo is gelopen’, zei Napoleon, die er zelf alles aan heeft gedaan

om de mythe een duwtje in de rug te geven. Zijn kolossale, aan Emmanuel de Las Cases gedicteerde memoires, het zogeheten *Mémorial de Sainte-Hélène*, vormen een staaltje van superieure retoriek. De ondertitel van dit boek, dat uitgroeide tot een van de belangrijkste werken uit de negentiende eeuw, had kunnen zijn: *Man schrijft zijn eigen legende*.

Het aantal boeken dat over de Corsicaan werd geschreven, is schier ontelbaar. Alleen Jezus Christus mag zich vermoedelijk verheugen in meer titels. De strekking van de aan Napoleon gewijde geschriften waait alle richtingen uit: van blinde adoratie en epische heroïek over subtiel scepticisme tot onbehouden zwartmakerij. Opnieuw ambivalentie troef. Richard Whately schreef in 1819 — Napoleon zit dan vier jaar op Sint-Helena en zijn memoires zullen nog eens vier jaar later verschijnen — al een boekje met de veelzeggende titel *Historic Doubts Relative to Napoleon Buonaparte*, waarin hij zich afvraagt of je het bestaan van de grote held hoegenaamd wel kunt bewijzen.

In de onafzienbare Napoleonbibliotheek wordt geen detail over het hoofd gezien: het paard dat hij bereed in Marengo, de koets waarmee hij het slagveld van Waterloo ontvluchtte, de exacte omstandigheden waarin hij stierf... Wilt u weten wat de keizer, ik zeg maar wat, op de kop af tweehonderd jaar geleden deed? Duik dan in *Napoléon au jour le jour* van Jean Tulard en Louis Garros, en stel vast dat hij op 4 juni 1814 een danspartij bijwoonde op het Britse schip Curaçao, dat voor anker lag in de haven van Portoferraio op Elba.

We worden bedolven onder de beschikbare informatie. Maar wat is het laatste boek over Napoleon dat u hebt gelezen? Deze voor de hand liggende vraag blijft vaker onbeantwoord dan u zou denken. Het lijkt alsof een horde van adepten op de voet volgt wat er verschijnt, maar dat het grootste deel van de ontelbare boeken verder weinig bestemmelingen vindt. Zouden er meer boeken dan lezers zijn?

Anno 2014 is Napoleon alomtegenwoordig, in de eerste plaats als snoep, likeur, cognac of videospel. Surf maar eens naar Napoleon Games, een naam die gedrukt op de shirts van cyclocrossers door Vlaamse velden en huiskamers trekt — de veldrit als moderne variant van de veldslag. De Corsicaan is letterlijk een merk geworden, een naam die iedereen kent, maar die doordat hij te pas en te onpas opduikt steeds holler is gaan klinken. Hij is verworden tot een stapeltje sleutelwoorden waar-

mee je in *De Slimste Mens (ter Wereld)* een handvol seconden kunt winnen: Waterloo, kleine keizer, hand in vestzak, punthoed. Napoleon Bonaparte is grote geschiedenis verstillend tot een silhouet.

Je kunt daarover zeuren, maar je moet ook vaststellen dat het doorgronden van zijn parcours en invloed geen sinecure is. Om dat te doen, is er maar één uitweg. Je gaat zitten en je graaft je een weg door de Napoleonbibliotheek. Je tracht je een beeld te vormen van de man die van cruciaal belang was op een van de scharniermomenten uit de Europese geschiedenis. Je reconstrueert stap voor stap het verhaal. Regel na regel wek je een man en een tijdperk tot leven.

Dat was wat ik wilde proberen. Maar om daarmee te kunnen beginnen, moest ik eerst nog een vertrekpunt vinden. Om me niet te verliezen in een moeras van eindeloze feitelijkheden was een invalshoek broodnodig, een kompas dat me door de Napoleonjungle zou gidsen.

Na het aanschouwen van het in haar ogen wanstaltig monumentale praalgraf had mijn vriendin zin gekregen om esthetisch op adem te komen in het vlakbij gelegen Musée Rodin. Onderweg zag ik acteur Jean-François Balmer over de boulevard des Invalides slenteren. Ik had net de dubbelfilm *La Révolution française* gezien (Robert Enrico / Richard T. Heffron) en Balmer als Lodewijk XVI indrukwekkend gevonden. Dat wilde ik hem graag zeggen, maar ik was niet helemaal zeker dat hij het was. Bovendien ontschoot zijn naam me even. Dus had ik maar één optie.

‘*C’est vous Louis XVI?*’ riskeerde ik. De Fransman keek me verwonderd aan. Het leek alsof hij zelf moest uitzoeken wie hij allemaal was geweest in zijn leven. Minzaam glimlachend antwoordde hij ten slotte: ‘*Oui, c’est moi.*’ Mijn vriendin was verbouwereerd. Dat ik uitgerekend na een bezoek aan het graf van een zorgvuldig in stukken verdeelde Napoleon de door zijn volk onthoofde Lodewijk XVI tegen het lijf moest lopen.

Zelf vond ik die ontmoeting niet zo toevallig. Het was me van meet af aan al duidelijk dat ik niet rechtstreeks tot Bonaparte kon doordringen. Daarom was ik met een grote boog om hem heen gelopen en had ik me — noem het maar vermijdingsgedrag — op de Franse Revolutie gestort. Wat bleek? Juist door hem zo uit de weg te gaan, zou ik Napoleon op het spoor komen.

Bonaparte groeide op in een van de boeiendste en woeligste periodes uit de westerse geschiedenis. Hij was negentien toen de Franse Revolutie uitbrak. Terwijl de oude wereld door een lavastroom van nieuwlichterij en geweld werd bedolven, was hij soldaat in het Franse leger, en droomde hij van roem op Corsica. Toen het stof jaren later ging liggen, waren de meeste hoofdrolspelers dood of verbannen, en trad hij naar voren. De schaduw van de Revolutie zou steevast over al zijn handelingen blijven hangen.

Bij het doorploegen van de Napoleonliteratuur kwam ik niet aan mijn trekken wat die sleutelperiode betreft, en in de boeken gewijd aan de Franse Revolutie zocht ik vergeefs naar grondige beschouwingen over Bonaparte. Ik wilde uitvlooien hoe de wisselwerking tussen de Corsicaan en de Revolutie was om te begrijpen wie Bonaparte is geworden. Ik vroeg me af hoe hij erin geslaagd was de Franse bevolking ervan te overtuigen dat hij de man was op wie iedereen zat te wachten. Hoe hij in die chaos van anarchie en koningshaat glans wist te geven aan de eeuwenoude Franse cultus van de grote leider, die autoriteit aan cultuurliefde weet te paren. Ik wilde te weten komen of Napoleon de Grote Omwenteling beëindigd had, vervolmaakt had of naar de verdoemenis had geholpen. Of hij niet was geëindigd als een fletse schaduw van de Revolutie.

Die zoektocht was leerrijk. Het grote avontuur van guillotine en mensenrechten laat een helder licht schijnen op het personage Napoleon Bonaparte, en biedt een verklaring voor zijn latere ondergang. Tegelijk vormt de carrière van de Corsicaan een verhelderende commentaar bij de gebeurtenissen die Frankrijk en Europa vanaf 1789 jarenlang in de ban hielden.

Wellicht is het ook interessant om de blik op een revolutionair kantelmoment te richten omdat we vandaag weer het gevoel hebben op een vulkaan te leven die op uitbarsten staat. Misschien duikt straks opnieuw de gevaarlijke idee op dat de redding van een sterke man moet komen.

Balmer wandelde met ons mee tot aan de ingang van het Musée Rodin. Hij raakte niet uitgepraat over zijn filmrol. Hoe hij als Lodewijk XVI veertien keer opnieuw het schavot had moeten bestijgen. Hoe Robespierre — nou ja, de acteur die de rol speelde — geamuseerd had staan

toekijken. Toen hij even een gaatje liet, zei ik ijlings dat er van Bonaparte geen spoor te vinden was in de film. Hij zuchtte en stelde dat de Corsicaan al in te veel boeken en films was opgevoerd. Dat er maar één uitiem onderwerp was. De Revolutie! Toen boog de koning en hij verdween om de hoek. In de leegte die hij achterliet verscheen in de verte de gouden koepel van de Invalides, de immense kroon op het graf van Napoleon. Ik wist wat me te doen stond.

Bart Van Loo

Montreal, herfst 2012 – Moorsele, zomer 2014

Graag dank ik al degenen die me hebben geholpen tijdens het schrijven, in het bijzonder het redactieteam van De Bezige Bij Antwerpen: uitgever Harold Polis, Marij Mijlemans, Katrien De Loose en Aline Lapeire. Dankzij Passa Porta en de UNEQ (Union des Écrivaines et des Écrivains Québécois) kon ik in oktober 2012 een maand verblijven in Montreal, waar ik mijn boek in de steigers heb gezet. Gert Dooreman ontwierp een prachtige cover en mijn onmisbare kompaan Kris Lauwerys las alweer zonder morren de voorlopige, onvolmaakte versie van mijn nieuwe boek. Natuurlijk was er Coraline, geduldig en vol vertrouwen in mijn kunnen. Ten slotte bleek de kleine Clémence zo welwillend om niet te vroeg te worden geboren. Ze kwam ter wereld in Tourcoing en zorgde ervoor dat onze familie 213 jaar na Jozef Van Loo opnieuw gezegend is met een Franse geboorteakte.

Het citaat ‘Waterloo! Waterloo! Waterloo!’

komt uit *De mooiste van Victor Hugo*.

Tielt: Lannoo/Amsterdam: Atlas, 2008,

vertaald door Koen Stassijns.

I

'Aan de reusachtige Napoleon
gaat een onbekende Buonaparte vooraf.'

(François-René de Chateaubriand, *Memoires van over het graf*)

VAN VLUCHTELING TOT GEVANGENE

De val van Napoleone Buonaparte

1.

11 juni 1793. Onder de maan glijdt een klein schip vol vluchtelingen. De sirocco voert een hete, droge wind aan vanuit de Sahara. Terwijl Napoleone de beelden van de plundering en brandstichting van het familiehuus en de paniekerige vlucht over stoffige wegen probeert te verdrijven, wordt Corsica een steeds kleiner punt aan de horizon. Hij beseft dat armoede hun deel zal zijn en dat hij de oorzaak is van alle onheil.

Het was allemaal met zijn vader begonnen — een held met een snelle vervaldatum. Eerst trok Carlo Buonaparte met generaal Pascal Paoli ten strijde tegen de Fransen toen die dankzij het Verdrag van Versailles op 15 mei 1768 Corsica in handen hadden gekregen. Alle ontberingen in de Corsicaanse bergen loonden. Paoli versloeg de Fransen. Trompetgeschal en erehaag, maar enkele maanden later volgde de ontzuuchtering. Tegen de tweede lading fransozen was geen kruid gewassen en Corsica's nationale held Paoli verliet als de bliksem het eiland. Het jonge gezin Buonaparte stond voor een dilemma: eervol de armoede omarmen of de lokroep van de collaboratie volgen? De Fransen beschermden overgelopen Corsicaanse edellieden en vader Carlo twijfelde dan ook niet lang. Hij verzamelde brevetten en bewijzen om hun blauwe bloed te staven, verwierf een aristocratische titel en Franse bescherming. In 1769 stond op de geboorteakte van de tweede zoon het adellijke tussenvoegsel te blinken: Napoleone di Buonaparte.

Moeder Laetitia Ramolino was vijftien toen ze haar eerste kind ter wereld bracht. Op haar dertigste werd ze omringd door vijf jongens en drie meisjes. Vandaag is ze tweeënveertig, maar nog altijd een vrouw die geen klagen heeft over een gebrek aan aandacht. Louis-Charles-René de Marbeuf, Frans gouverneur in Corsica, was meteen voor haar charmes bezweken. Laetitia's opportunistische echtgenoot besepte dat Marbeuf een belangrijke figuur was, en moest maar toestaan dat die haar diep in de ogen keek. Hun vlijtige collaboratie leverde Carlo een audiëntie op bij Lodewijk XVI, die hem voor tien jaar loyale diensten beloonde en de schoolkosten van de twee oudste zonen en dochter Elisa voor zijn rekening nam.

Terwijl Laetitia naar het puntje Corsica aan de horizon tuurt, keert de drieëntwintigjarige Napoleone zijn rug naar zijn oude vaderland. Hij

richt de blik naar het door hem altijd verfoeide Frankrijk. Nochtans lag zijn toekomst in Corsica, daar was hij van overtuigd, daar heeft hij alles voor overgehad. Voor dat verdomde eiland heeft hij zijn plicht verzuimd, zijn carrière op het spel gezet. Het resultaat is één grote mislukking: gehaat door zijn landgenoten, voor verrader uitgemaakt, gevlucht als een dief in de nacht, het familiebezit in rook opgegaan.

‘TOEN IK GEBOREN WERD,
GING HET VADERLAND TEN ONDER’

Wat was hij als jonge knaap ongelukkig geweest in het verre Frankrijk! Tien jaar, een snoot, maar de militaire hoop van de familie. Samen met zijn oudere broer werd hij uitgestuurd, en daarna van hem gescheiden. Joseph liet zijn tranen de vrije loop, hij hield zich kranig. ‘Hij heeft maar één traan gelaten,’ zo zei priester Simon nadien tegen Joseph, ‘maar die traan bevatte evenveel pijn als al de uwe.’

Hij belandde in een seminarie in Autun, hartje Bourgondië, waar een zekere bisschop Marbeuf de scepter zwaaide, toevallig familie van hun beschermheer uit Corsica. Die man was, al zal dat Napoleone op zijn brik op de Middellandse Zee weinig zeggen, de voorganger van ene Talleyrand, berucht kerkvoogd en zonder twijfel een van de wonderlijkste figuren die hij tegen het lijf zal lopen.

Napoleone, die alleen het Corsicaans meester was, moest er binnen drie maanden Frans leren, wat niet van een leien dakje ging. Uiteindelijk brabbelde hij een koeterwaals dat hem tijdens zijn vijfjarige militaire opleiding in Brienne, waarnaar hij na enkele maanden Autun verkaste, geplaag en getreiter opleverde. Ook zijn Italiaanse tongval was voorwerp van spot. En dan die naam: Napoleone. Daar had in Frankrijk nog niemand van gehoord. Zijn medestudenten verbasterden *Napoillioné*, zoals hij zelf zijn naam uitsprak, tot *La-paille-au-nez*: het-strootje-in-de-neus zijn betekende zoveel als ‘een ongeoorloofde kans krijgen’.

De zonen van gefortuneerde markiezen en hertogen maakten hem als Corsicaanse beursstudent het leven zuur. Hij trok zich terug in zijn kamer, las het ene boek na het andere en maakte in schriftjes samenvattingen van zijn lectuurervaringen. Op een dag noteerde hij in de marge van zijn handboek aardrijkskunde de woorden: ‘Sint-Helena, klein ei-

landje'. Het waren jaren van miserie, van eenzaamheid, maar ook van groeiende vastberadenheid.

Zijn vader maakte zich er niet druk over en was blij dat hij niet in zijn onderhoud hoefde te voorzien, net als *maman*, voor wie de opvoeding van acht kinderen een dagelijkse strijd met de portemonnee was. Toen sloeg het noodlot toe. Zijn vader stierf op achtendertigjarige leeftijd aan de gevolgen van een maagzweer. De autopsie was duidelijk: 'Aan de onderopening van de maag een tumor zo groot als een dikke aardappel of een langgerekte winterpeer.' Herkenbaar voor wie het lot van Napoleone kent. Een man, hoe uniek zijn levensloop ook is, ontsnapt maar moeilijk aan zijn vader.

Nadat hij zijn militaire diploma had behaald en op 3 november 1785 als onderluitenant naar Valence was gestuurd, begon hij aan een indrukwekkende reeks van militaire verloven: september 1786 – september 1787, november 1787 – juni 1788, september 1789 – februari 1791, september 1791 – mei 1792. Zodra hij kon, kneep de jonge officier ertussenuit. Bestemming? Steeds weer Corsica. In de misschien wel woeligste periode uit de Franse geschiedenis zou Buonaparte in zeven jaar tijd amper tweëndertig maanden het beroep uitoefenen waar Frankrijk hem nochtans voor betaalde.

Als gekoloniseerde Corsicaan liet hij zich gewillig onderhouden, maar wachtte hij op de geschikte gelegenheid om de Franse overheersing de nek om te draaien en zijn officiële landgenoten van het eiland te kegelen. Spijtig genoeg was er al iemand die de nationale zaak van Corsica belichaamde. Generaal Paoli, de veteraan, dan al jaren in ballingschap in Londen, bleef voor velen de enige mogelijke bevrijder. Napoleone nam dan maar zijn toevlucht tot de tactiek die hij nog vaker zou hanteren: pluimstrijken en strooplikken. Paoli paaien om hem als springplank naar de macht gebruiken. Hij haalde alles uit de kast, en dat was nodig, want wie Buonaparte heette, lag bij Paoli in de onderste lade. Eens collaborateur altijd collaborateur, dat was de overtuiging van de generaal. Napoleone was ervan overtuigd dat hij de populaire generaal alsnog op andere gedachten zou kunnen brengen.

Op 12 juni 1789 stuurde onderluitenant Buonaparte een bewonderende brief aan Paoli, vol woorden die weinig aan de verbeelding overlieten: ‘Toen ik geboren werd, ging het vaderland ten onder: dertigduizend op onze kusten uitgebraakte Fransen verdrongen de vrijheid in een zee van bloed (...). Slavernij was de prijs van onze onderwerping. Gebukt onder het driedubbele juk van de soldaat, de ordehandhaver en de belastingontvanger, worden onze landgenoten veracht door degenen die hen besturen.’ Voortgaand op dit elan van Corsicaans patriottisme bood hij Paoli aan om een geschiedenis van het eiland te schrijven, maar de generaal vertrouwde de opdringerige auteur in spe voor geen haar en legde het voorstel naast zich neer: ‘Het is niet aan twintigjarigen om de geschiedenis te schrijven’.

Napoleone weigerde zich neer te leggen bij zoveel weerbarstigheid. Vanuit Ajaccio richtte hij zijn pijlen op Matteo Buttafoco, afgevaardigde voor Corsica in het Franse parlement, een rasechte royalist, voorstander van de inlijving bij Frankrijk en bijgevolg een vijand van Paoli. In een inderhaast bij elkaar geschreven schotschrift veegde hij de vloer aan met die Buttafoco. Buonaparte schuwde geen zware woorden en beschreef aristocraten als ‘perkamenten bandieten’ en geestelijken als ‘gekloosterde fakirs’. Zo hield hij niet alleen de Franse revolutionairen te vriend, maar speelde hij ook de grote Corsicaanse leider in de kaart. Maar Paoli vleien bleek even zinloos als zich tegen de zwaartekracht verzetten. Deze keer verweet de generaal hem te veel partijdigheid.

Nog gaf hij de moed niet op. Toen Paoli, dankzij een tussenkomst van de graaf van Mirabeau, de libertijn, redenaar en politicus die in 1789 had meegeschreven aan de *Verklaring van de Rechten van de Mens en de Burger*, terug naar Corsica mocht in juli 1790, maakte Buonaparte deel uit van het ontvangstcomité en liet hij in zijn straat een spandoek hangen met de woorden ‘Lang leve de Natie! Lange leve Mirabeau! Lang leve Paoli!’ Het zette alweer weinig zoden aan de dijk.

Hoe verder hij die elfde juni 1793 van Corsica weg vaart, hoe sterker hij de haat voelt gloeien. En nog is de voorraad met vervelende herinneringen niet uitgeput. Beschaamd en trots tegelijkertijd denkt hij terug aan zijn optreden als pas verkozen vice-luitenant-kolonel van de Nationale Garde in Corsica. Dat was de naam voor de militaire troepenmacht die vanaf de Franse Revolutie jarenlang de orde in het vaderland, en dus

ook in Corsica, probeerde te handhaven. Twee leidinggevende functies waren vacant. Napoleone wilde er deze onbezoldigde job graag bij nemen, maar moest wel officieel verkozen worden. De Buonaparte-clan ontvoerde een hun minder gunstig gezinde regeringscommissaris om zeker te zijn van zijn steun. Hij haalde 522 stemmen terwijl er maar 492 stemgerechtigden waren. Het optrekken van verkiezingsresultaten zal een van zijn specialiteiten worden.

Zijn eerste actie als verkozen leider verrassend noemen is een eufemisme. Hij trok ten strijde tegen de Franse soldaten in de citadel van Ajaccio. Kolonel Maillard, dienstdoend hoofd van het Franse leger ter plaatse, kon het amper geloven dat een Frans officier zo tegen zijn eigen vaderland tekeering en stuurde een venijnig rapport naar Parijs. Er hing hem een zware gerechtelijke vervolging boven het hoofd, maar op het eiland was dat een trofee om trots op te zijn.

Nog steeds zwichtte de oude krijger niet. Ineens besepte Buonaparte dat hij nooit bij Paoli in de gunst zou kunnen komen. Halsoverkop maakte hij de oversteek naar Frankrijk, dat net de oorlog had verklaard aan Oostenrijk. Had hij Corsica opgegeven en zou hij weldra meevechten aan het front? Niets van dat alles: hij ging zijn zaak bepleiten, en wist nota bene een bevordering tot kapitein te bedingen. Onbeschaamd weekte hij nog een vijfde militair verlof en daarbovenop een voorschot op zijn soldij los. Dat geld was nog niet in zijn zakken verdwenen of de nieuwbakken kapitein uit het Franse leger trok alweer naar Corsica. De woede in de vuisten. De wraak in het hoofd.

‘DIT LAND IS NIET VOOR ONS’

De oppositie tegen Paoli verdrong zich rond hem. Nooit zou hij dat gevoel vergeten, het was een openbaring. Een horde getrouwen die hem trouw zwoeren. Een groep volgelingen die beloofden hem tot de dood te volgen. Dat was wat hij wilde, mensen rond zich verenigen: een clan, een bataljon, een leger. In Corsica leerde hij wat het is om chef te zijn.

Hij correspondeerde met Christophe Saliceti, Corsicaans parlements lid in Frankrijk tijdens de eerste jaren van de Revolutie. Saliceti zou hem vanuit Parijs de hand boven het hoofd houden. Als wederdienst lichtte hij hem in over de louche praktijken van Paoli. Die was bezig Corsica te verkopen aan de Britten, met wie hij sinds zijn ballingschap

goede banden had. Frankrijk stuurde Saliceti naar Corsica om een en ander uit te vlooien, maar hij werd opgehouden in de Provence.

Vandaag, op de boot richting vasteland, knarsetandt Napoleone als hij terugdenkt aan hoe zijn jongere broer Lucien vanuit Frankrijk olie op het vuur gooide met een anti-Paoli-pamflet: ‘Luitenant-generaal Paoli, aan wie de Franse natie haar vertrouwen heeft geschonken, (...) is niet de beschermer van het volk, maar zijn tiran (...) Paoli is schuldig; hij wil heer en meester zijn van het departement en regeert als een despoot (...). Lever zijn hoofd uit aan het zwaard van de wet.’ In de verbeelding van de opgehitste Lucien klonk al het kille geluid van de guillotine.

Met deze brutale aanklacht vatte Lucien de rancune van de Buonaparte-clan tegenover Paoli mooi samen, maar het bracht zijn broer in een lastig parket. Persona non grata zijn op het vasteland betekende immers niets op het eiland. In Corsica bleef Paoli geliefd, en wist zich gesteund door een groot deel van de bevolking. In allerijl schreef Napoleone een brief aan de Franse beleidsmensen om op hun beslissing terug te komen en stak voor de laatste keer de loftrumpet over Paoli. Het moest vlug gaan, want de volksheld wilde hem nu zo snel mogelijk uitschakelen.

Om tijd te winnen, drong hij meteen aan op een onderhoud met de generaal, maar de troepen van Paoli maakten al jacht op de Buonaparte-clan. Toen Napoleone hoorde dat zijn moeder had moeten vluchten en dat hun ouderlijk huis was afgebrand, ontstak hij in woede, maar hij stond machteloos. Enkele uren later werd hij gearresteerd in Bocognano en leken zijn dagen geteld.

Nooit zou hij vergeten hoe een trouwe medestander vroeg of hij hem nog snel mocht bezoeken. Samen probeerden ze te vluchten, maar een van Paoli’s manschappen, een zekere Morelli, trok zijn wapen. Achteromkijkend zag Napoleone hoe Morelli’s vrouw haar echtgenoot tegenhield en hem smeekte om hen te sparen. Die luttele seconden beslisten over zijn lot. Met de hulp van een paar trawanten lukte het hem om zijn hachelijke vlucht door het Corsicaanse maquis tot een goed einde te brengen. Het eindeloos dwalen in de nacht, het overnachten in een grot, de moeizame tocht naar Ajaccio en ten slotte het onderduiken bij burgemeester Jérôme Lévy, die hem in een muurkast verborg terwijl de gendarmerie naar hem op zoek was: dit soort avonturen waren een kolfje naar zijn hand. Hij verloor nooit zijn koelbloedigheid en zijn krachten

leken in die moeilijke omstandigheden juist te verdubbelen. De rol waar hij door de omstandigheden in werd geduwd, lag hem gewoon. Strijden, steeds onderweg zijn, mensen vleien, omkopen of ombrengen.

Het moet vandaag al een week geleden zijn dat hij zijn familie liet weten dat ze zich moesten klaar houden. *'Questo paese non è per noi.'* Dit land is niet voor ons.

Met enig geluk slaagden zijn moeder en de kinderen erin om de kust te bereiken, waar de familie inscheepte met bestemming Calvi. Er kunnen nog maar enkele uren zijn verstreken sinds ze van daaruit Corsica hadden verlaten. Hij voelt zich het slachtoffer van het verleden. Zijn in duigen gevallen Corsica-plannen dwingen hem om zijn blik op Frankrijk te richten. Net als zijn vader is hij een overloper geworden.

Op 24 februari 1821, tweeënhalve maand voor zijn dood, zal uit een gesprek met generaal Bertrand, de laatste der getrouwen, blijken hoezeer zijn rancune tegenover Corsica overeind is gebleven, een wrok die hij van het ene eiland naar het andere laat overwaaien, van Sint-Helena naar zijn vervloekte geboortegrond: 'Corsica is een ongemak voor Frankrijk, het is een wrat op haar neus (...) Choiseul zei ooit: Mocht het mogelijk zijn om het met één uithaal van een neptunusvork in de zee te laten verdwijnen, dan zou je dat onverwijld moeten doen. Hij had gelijk.'

In Toulon tuurt de havenkapitein door zijn verrekijker naar een schip dat aan komt varen. De wind blaast de nevelvelden aan flarden en doet de brik op en neer deinen. Uiteindelijk kan de havenmeester de naam van het schip lezen. Het havenboek ligt open. In de kolom van aanmerende schepen noteert hij: 13 juni 1793, acht uur 's morgens, Le Hasard.

Terwijl hij 'Het Toeval' verlaat, maakt Napoleon Bonaparte, die beslist zijn naam te verfransen, een kruis over zijn jeugdijaren en vervelt hij tot een Franse patriot en overtuigd revolutionair, de enige manier om aanzien en rijkdom te vergaren. Hij gelooft in zijn goede gesternte, wil zijn tegenslag ombuigen tot triomf, uit de vernedering een vermeerdering van zijn mogelijkheden putten. Bonaparte mag de voorbije jaren dan een onbeduidend officier zijn geweest die meestal in Corsica verbleef, hij was tijdens zijn verblijf in Frankrijk van op de zijlijn wel be-

voorrecht getuige geweest van de Revolutie die het land had omgewoeld. Nu wil hij de zijlijn verlaten.

De blik waarmee hij op 13 juni 1793 Frankrijk binnenstapt, is die van Balzacs held Eugène de Rastignac op de laatste bladzijde van *Vader Goriot* (1835). Deze alinea vol vuur is misschien wel de meest geciteerde passage uit *La Comédie humaine*. Rastignac, de ambitieuze provinciaal die carrière wil maken in Parijs, bekijkt de hoofdstad vanaf de heuvel van Père-Lachaise. Je hoeft alleen maar die dodenakker te vervangen door de haven van Toulon en Parijs door Frankrijk: ‘Alleen gebleven liep Rastignac naar het hoge gedeelte van het kerkhof en zag hoe Parijs zich kronkelig uitstreckte aan weerszijden van de Seine, waar de lampen al begonnen te schitteren. Bijna gretig richtte zijn blik zich op de ruimte tussen de zuil op de place Vendôme en de Dôme des Invalides; daar leefden de voorname kringen waarin hij had willen doordringen. Op die gonzende bijenkorf wierp hij een blik die er al bij voorbaat de honing uit leek op te zuigen, en hij sprak die fiere woorden: “Nu gaat het tussen jou en mij!”’

Dit laatste zinnetje vat alles samen. Dat is de inzet. Tweegevecht. Man tegen man, excuseer: man tegen land, verschoning: man tegen continent. Ambitie in overvloed. Opportunisme en hypocrisie bij de vleet. Respect iets minder op voorraad. Geen nutteloos gevousovoyeer, maar meteen vanuit de hoogte tutoyeren.

Nu gaat het tussen jou en mij.

De val van de Bastille

2.

‘Dat de fatsoenlijke mensen terug naar huis gaan, ik schiet alleen maar op het gepeupel.’ Napoleone Buonaparte staat in het midden van een dorpsweg, in Seurre, op een dagmars van de kazerne in Auxonne. Hij heeft zijn zwaard dreigend in de lucht geheven. Het is eind april 1789 en de Bourgogne roert zich. Twee graanverkopers werden vermoord. Er heerst honger. Het volk loopt op zijn tandvlees.

Zijn stem trilde niet. Geen ons aarzeling. Hij mag dan maar een twintigjarige luitenant zijn, die bovendien het gros van zijn tijd in Corsica verblijft: hij grijpt de kans aan om zijn krachtdadigheid te tonen. De opstandelingen druipen af en Buonaparte steekt zijn zwaard terug in de schede. ’s Avonds op een officierenbal krijgt hij felicitaties bij de vleet. Hij neemt ze met een zuinig lachje in ontvangst. Zegt dat hij zijn plicht heeft gedaan. Dat hij de orders heeft opgevolgd. Hij haalt zijn schouders op en waagt zich aan een quadrille. Een hachelijke onderneming, een groot danser zal hij nooit worden.

In de ogen van de jonge Napoleone zijn de opstanden die her en der uitbreken gemorrel in de marge. Het enige wat voor hem telt, is de Corsicaanse politiek. Had er geschoten moeten worden, dan had hij daar moeiteloos de opdracht toe gegeven, als een soldaat die doet waarvoor hij wordt betaald. Hij heeft trouwens een hekel aan de arme sukkels die in Seurre het recht in eigen handen hadden genomen. Als edelman voelt hij zich verheven boven het plebs en hiërarchie is hem op de militaire school ingepeperd. Anderzijds heeft hij geen hoge dunk van de rol die Europese koningen spelen. Een leider is in zijn ogen cruciaal, maar het moet wel een sterke figuur zijn.

Hij is vaak ziek. De dampen die uit de omringende moerassen opstijgen, bezorgen hem koortsaanvallen. Hij leest, hij studeert, hij denkt na, hij schrijft. Op zijn boekenplank staan tal van tragedies van Corneille en Racine, werken als *De republiek* van Plato, *De parallele levens* van Plutarchus of *Bekentenissen* van Rousseau. Terwijl zijn collega’s over vrouwen en liefde spreken, droomt hij weg bij de levens van Plutarchus’ helden Demosthenes, Caesar en Alexander de Grote. Of maakt hij aantekeningen bij Rousseau, die hem de dosis sentimentalisme bezorgt die de klasieke meesters ontberen — een vatbaarheid die hij met de jaren zal laten

varen. In zijn versie van *Du contrat social* (1762, Over het maatschappelijk verdrag) heeft Napoleone twee zinnen aangestreept die hij uit het hoofd kan voordragen: ‘Er is in Europa op dit moment één land dat in staat is tot wetgeving, en dat is het eiland Corsica. De verdienste en de volharding waarmee dit moedige volk zijn vrijheid wist te veroveren en verdedigen zouden het verdienen dat een of andere wijze man (dit volk) leerde om (die vrijheid) te behouden.’

Hij denkt nog altijd dat hij die man zou kunnen zijn.

‘Wat voor zin heeft die lettervreterij toch?’ vraagt Des Mazis, zijn kameraad in Auxonne, hem telkens.

‘Ik wil iets omhanden hebben, ik kan niet tegen nietsdoen, ik wil geen tijd verliezen’, antwoordt Napoleone.

Hij wijst naar een gedicht van Alexander Pope dat op tafel ligt: ‘Hoe krachtiger de geest, hoe meer die zich manifesteert / Het werk maakt hem sterk, in rust wordt hij verteerd.’ Over zijn plannen om een geschiedenis van Corsica te schrijven, rept hij niet. Hij zal later dat jaar zijn voorstel naar Paoli sturen, en zijn historisch werk nooit afmaken.

Breed heeft Napoleone het niet en echt verzorgd komt hij niet voor de dag. Zijn militaire uitrusting is belabberd. Daar wordt meewarig over gedaan, maar de tijd van plagerijen is voorbij. Hij dwingt stilaan respect af. Het weinige geld dat hij heeft, gaat vooral naar leesvoer. Niet alleen literatuur, maar ook geschiedenis en militaire handboeken. Hij wil het metier van artillerist onder de knie krijgen, uitgroeien tot de man die het geschut commandeert, schitteren als chef van de kanonniers. Hij blokt zich een weg naar kennis. Uit het Engels vertaalde standaardwerken van Benjamin Robbins als *Les Principes d’artillerie* (1783, Grondbeginselen van de artillerie) of *Les Tables du tir* (1787, Ballistische tabellen) liggen op zijn nachtkastje.

Hij voelt dat in de artillerie de toekomst van de oorlogvoering ligt, en volgt aandachtig de lessen op de École Royale d’Artillerie van Auxonne. Directeur Jean-Pierre du Teil is onder de indruk van zijn vorderingen en voorspelt hem een briljante toekomst. In een brief uit 1789 aan zijn oom Joseph Fesch, de aartsdiaken van Ajaccio, die hij later eigenhandig tot kardinaal zal bevorderen, vertelt Napoleone hoeveel plezier hem dat doet: ‘De generaal hier heeft zoveel achting voor mij dat hij me taken heeft gegeven in het schietkamp, die dagenlang grote bere-

keningen hebben gevergd (...). Die gunst heeft de kapiteins een beetje geïrriteerd.' Jaloezie! *La-paille-au-nez* is voltooid verleden tijd. Iedereen spreekt zijn naam correct uit.

Of hij een nieuw reglement wil schrijven voor La Calotte, de luitenantenvereniging van Auxonne? Lettervreter en intellectueel Buonaparte knikt. Hij trekt zich terug en stort zich op het werk alsof hem gevraagd was de grondwet van een land op te stellen. In een hoogdravende stijl en met een woordenschat die zo komt aanvliegen uit het oeuvre van Rousseau stelt hij een geheel van regels samen die wellevendheid en savoir-vivre moeten stimuleren. De overvloed aan pompeuze termen en de mateloze sérieux waarin het geheel is gedrenkt, brengen de officieren aan het lachen, maar zijn tekst wordt goedgekeurd.

'BOE, BOE, HOEDEN AF!'

'Wij zijn hier door de wil van het volk en we wijken alleen maar voor het geweld van de bajonetten'. Honoré Gabriel de Riqueti, graaf van Mirabeau, staat wijdbeens in het midden van de grote zaal van het Hôtel des Menus Plaisirs in Versailles, op een steenworp van het paleis van Lodewijk XVI. Zijn uit de kluiten gewassen lijf steekt in een te klein zwart jasje. De kleine kraters op zijn door de pokken getekende gezicht lijken op uitbarsten te staan. Zijn indrukwekkende kuif is opgekamd tot een neogotisch bouwsel dat elk moment in kan storten.

De volkstribuun onderwerpt het publiek met zijn felle blik. Met welgekozen woorden als 'de wil van het volk' en 'het geweld van de bajonetten' bemachtigt hij zijn plaats in de geschiedenisboeken. Discussie alom. Handgemeen. Mirabeau gaat in de clinch met Henri-Évrard de Dreux-Brézé, koninklijk grootmeester van de ceremonie. Het is 23 juni 1789 en de derde stand roert zich.

Bij zijn geboorte bleek Mirabeaus tong gedeeltelijk vastgegroeid, maar door hardnekkige oefening groeide hij uit tot een soort van Franse Demosthenes, die voelt dat zijn uur nu is gekomen. Toen Buonaparte nog in de wieg lag, nam de beroepsavonturier deel aan de Franse invasie van Corsica. Later schreef hij pornografische romans, belandde hij met de regelmaat van de klok in de gevangenis en bouwde in Aix-en-Provence binnen korte tijd een stevige reputatie op als populair politicus. Zijn speeches waren legendarisch, zijn theater niet minder. Mirabeaus

bloed kon koken van woede, maar zijn hoofd wist hij altijd koel te houden. Voor de Revolutie losbarstte, was hij al een voorbeeld van vervagende grenzen. Hij had een aparte status, tussen adel en burgerij in, en wist zich als graaf te laten verkiezen tot vertegenwoordiger van de derde stand. Vanuit de Provence was hij naar Versailles gereisd voor de Staten-Generaal. ‘Wee de geprivilegieerde standen, want aan privileges komt een eind, maar het Volk is eeuwig’, sprak hij profetisch voor hij vertrok.

Sinds 5 mei zijn alle standen van het land op uitnodiging van de koning in Versailles om het hoofd te bieden aan de problemen die het land teisteren. Het was 175 jaar geleden dat de drie standen (adel, clerus en de zogeheten derde stand) samen waren gekomen, destijds op verzoek van Lodewijk XIII. Tussen 1302 (eerste keer) en de voorlaatste keer in 1614 was deze nationale vergadering vijftig keer bij elkaar geroepen, gemiddeld dus zowat om de negen jaar. Daarna duurde het plots 175 jaar. Cijfers die de evolutie naar absolute macht onder het bewind van de beroemdste Franse Lodewijken (XIII, XIV, XV) onderstrepen. Maar nu kan Lodewijk XVI geen kant meer uit. Niet zonder argwaan roept hij de Staten-Generaal bij elkaar.

Een ijzige kou heeft het land in haar greep. Met daarbovenop een hoog geboortecijfer, een mislukte oogst en steeds duurdere voedingswaren is 1789 een jaar vol beproevingen. Ook Buonaparte voelt in de uithoek van Bourgondië dat er iets in beweging komt. ‘Het moment van de Staten-Generaal nadert. Je merkt het aan alles. De beroering in steden en dorpen is groter dan ooit. Laten we hopen dat (...) het er de zaken niet slechter op zal maken. Ik vrees ervoor’, schrijft de sceptische Corsicaan.

De eeuwigdurende feesten van adel en hogere clerus steken niet alleen de ogen uit van de hongerlijders in het land, maar vreten zich ook een weg naar de bodem van de schatkist. Aangezien de eerste twee standen geen belastingen betalen, komt alles op de schouders van de derde stand terecht. De staatsinkomsten kunnen evenwel lang niet alle uitgaven dekken. In 1789 gaat de helft van het budget naar de afbetaling van de schulden.

Jacques Necker bekleedde als invloedrijke minister van Financiën tussen 1776 en 1790 zijn ambt zowat acht jaar. Hij ondernam pogingen om de financiële structuur van het land en de belastingen door te lichten

en te verbeteren, maar ondertussen werd hij volgens sommige critici-
 ters rijk over de rug van de staat. Dat tweede wist hij goed te verbergen,
 het eerste maakte van hem een populair man. Hij koos voor leningen in
 plaats van meer belastingen. Necker was in de ogen van velen een won-
 derman, een goochelaar die geen konijntjes maar bankbiljetten uit zijn
 hoed toverde. Deze minister-bankier ging de fabelachtige leningen voor
 de staat wel aan tegen een bijzonder hoge rente. Het verhinderde Lode-
 wijck XVI niet om de onafhankelijkheidsstrijd in Amerika te steunen. Dat
 was nobel, en tegelijk een manier om ervijand Engeland te treffen. Maar
 het kostte vooral handenvol geld.

In de loop van de achttiende eeuw was er een nieuwe klasse ont-
 staan, een groeiende groep van financiers, bankiers, grondbezitters, be-
 roepsrechters, rijksambtenaren en grote ondernemers in de textielsec-
 tor en de staalnijverheid. Misschien hadden ze nog niet het profiel van
 na de industriële revolutie in de negentiende eeuw, maar er was duide-
 lijk een beweging en concentratie van grootkapitaal aan de gang. Om
 het gat in de begroting te dichten klopte de vorst aan bij de bankiers en
 financiers, die goede zaken deden en nu ook rechtstreekse macht wilden.

Tijdgenoot en advocaat Antoine Barnave vat de ambitie van deze
 nieuwe groep burgers krachtig samen: 'Een nieuwe verdeling van de
 rijkdom vraagt om een nieuwe verdeling van de macht.' Lees: het abso-
 lutisme moet aan de kant, de nouveaux riches willen meebesturen. Zij
 beseffen dat de explosieve situatie een gouden kans is. Om het oude
 bestel omver te gooien, hebben ze een stormram nodig. Die stormram
 ligt voor het grijpen: het ontevreden, hongerlijdende, makkelijk op te
 hitsen plebs. Het enige wat ontbreekt, is een aanleiding.

Tijdens de uitzonderlijk bijeengeroepen Staten-Generaal krijgt het
 land de kans om zijn *cabiers de doléances*, een groot klachtenboek dat de
 neerslag was van een rondvraag in het hele rijk, te overhandigen aan de
 koning. De vergadering is opgedeeld in drie groepen: de adel (270 afge-
 vaardigden), de clerus (291) en de derde stand (578). Arbeiders en boeren,
 de grootste bevolkingsgroep, hebben geen zetel. Enkele verlichte plat-
 telandsbaronnen en notarissen geloven hooguit dat zij indirect de lagere
 klasse vertegenwoordigen.

Lodewijk XVI en zijn gevolg kennen adel en clerus goed. Niet alleen
 de witte veren, gouden galons en ceremoniezwaarden, ook de kardi-

naalsrode en bisschopspurperen soutanes waren vaste kost in Versailles. Maar wie zijn die heren in sobere zwarte pakken waar alleen maar witte stropdassen in oplichten? De koning kijkt op 5 mei 1789 verbaasd naar de vertegenwoordiging van de burgerij. Een zwerm kraaien die een pauwenstoet verstoort. Een schare lijkbidder die als onheilsraven samentropen.

Op het einde van zijn routineuze en houderige openingstoespraak neemt de koning zijn hoed in de hand en zwaait ermee zoals de etiquette het voorschrijft. Nadien zet hij zijn hoed weer op. Het teken voor de voltallige adel om een choreografie van hoofddeksels en pluimen uit te voeren, ook volgens de regels van het spel. De burgerij, uit kwade wil of onwetendheid, blijft niet achter. Dat valt slecht. Het is je reinste protocollaire godslastering. De adel mag net als de koning de hoed opzetten als teken van zijn superioriteit, de burgerhoofden moeten daarentegen onbedekt blijven.

‘Boe, boe, hoeden af’, sissen de heren van blauwen bloede duidelijk hoorbaar voor de vorst, maar blijkbaar niet voor iedereen, want de burgerheren doen of hun neus bloedt.

De koning voelt een steek in zijn maag. Voor hem zit het verdeelde Frankrijk. Hij kan er niet naast kijken. Wat te doen?

Hij valt ten prooi aan een besluiteloosheid die weldra zijn handelsmerk zal worden. Terwijl het zweet over zijn brede rug druppelt, kiest hij er uiteindelijk voor om met een spontaan bedoeld gebaar zijn hoed weer af te nemen. Het is meer een kramp dan een vloeiende beweging. Iedereen neemt verwonderd zijn hoed weer af. De vorst ziet zich genoodzaakt om zijn hoed voortaan in de hand te houden. Bij het aanhoren van Neckers drie uur durende speech over de financiële toestand van het land moet hij bovendien een ongelijke strijd aangaan met vallende oogleden en aangeboren geeuwreflexen.

De eerste rij kan Marie-Antoinette horen knarsetanden van woede. Als een van de weinigen had de koningin gezien wat er werkelijk was gebeurd. De koning die zijn hoed afneemt voor het volk: het was niet alleen een ceremonieel, maar vooral een gezagsmatig ehec.

‘ACH, LAAT ZE DAN MAAR BLIJVEN’

Lodewijk XVI is een brave, ietwat futloze man die van kindsbeen af het idee van absolute macht kreeg ingeprent. Dom en beperkt, zoals hij vaak wordt afgeschilderd, is hij niet. De koning leest veel, hij gaat in zijn smidse tekeer als een verbeterde slotenmaker en bezit als kenner en liefhebber van geografie een studeerkamer vol kaarten, wereldbollen, telescopen en sextanten. In die door hemzelf ontworpen vertrekken ontpopt hij zich als een magiër in kamerjas.

De vorst leidt een luxueus, maar bijzonder gereguleerd leven. Om niet ten onder te gaan in die leegte van etiquette geeft hij zich over aan gastronomische uitspattingen en eindeloze jachtpartijen. Volgens tijdgenoten is de redelijk mollige vorst een elegant ruiter. Maar zodra deze goede loebas gevraagd wordt om heerser van een land in crisis te zijn, smelt zijn vitaliteit als sneeuw voor de zon.

Krijgshoofd in het woud, jandoedel in het openbaar. Lodewijk is de redelijk handige en tegelijk erudiete, ietwat wereldvreemde oom die je voor je kinderen wenst. De rol van wijze en doortastende landsvader die de geschiedenis hem opdringt, is hem een gruwel. De zestiende Lodewijk is de man die geen koning wilde zijn, maar die het uitgerekend op een van de meest kritieke momenten uit de West-Europese geschiedenis wordt. ‘Zijn leven lang zei de koning ’s avonds dat hij ’s morgens ongelijk had’, vat Mirabeau zijn persoonlijkheid samen.

De vraag blijft of een krachtadig leider wel iets had vermocht. De onfortuinlijke Lodewijk betaalt de prijs voor acht eeuwen koningschap en onderdrukking. Dat beseft hij niet in 1789 — niemand trouwens. Bij aanvang van de Staten-Generaal is hij best nog populair. Een grote meerderheid van de Fransen beschouwt de vorst als een huisvader die aandachtig naar hun verzuchtingen zal luisteren. Mirabeau beseft dat als geen ander en ziet er de basis in voor een constitutionele monarchie, een staatsbestel dat voor eens en altijd een eind maakt aan oude hiërarchie en voorrechten, maar een koning op de troon behoudt.

Al snel valt een grote twistappel uit de lucht: hoe moet er over mogelijke beslissingen worden gestemd? De traditie wil dat er per groep wordt gestemd, wat uiteraard een groot voordeel is voor adel en clerus, die als ze samenspannen altijd winnen. De derde stand eist daarom een stemming per hoofd. Op termijn zou dat het einde kunnen betekenen

van het verouderde driestandenstelsel en van de absolute macht van de koning. Adel en clerus wijzen het voorstel fel van de hand. De vraag is welk standpunt Lodewijk XVI zal innemen.

De vorst heeft geen oren naar grondige hervormingen, wil alleen de gebrekkige financiën aanpakken en veegt het voorstel om per hoofd te stemmen van tafel. Hij wil dat op 23 juni tijdens een speciale zitting aan de Staten-Generaal meedelen. Vanwege herstellingen met het oog op de koninklijke zitting van drie dagen later, ontzegt hij de derde stand op 20 juni de toegang tot het Hôtel des Menus Plaisirs in Versailles.

List of leugen? Waarheid of tactiek? Er is maar één zekerheid: de deur blijft dicht en de regen komt bij bakken uit de lucht. Voor die gesloten deur staat ook Joseph Ignace Guillotin.

Enkele maanden later zal deze arts eeuwige faam verwerven wanneer hij het Franse parlement ervan probeert te overtuigen om alle barbaarse doodstraffen uit het verleden (vierendelen, levend verbranden, wurgen, ophangen, villen en radbraken) naar de archieven te verwijzen en om in de geest van de Revolutie de dood gelijk te maken voor iedereen: 'Het mechaniek valt als de bliksem, het hoofd vliegt door de lucht, het bloed spuit omhoog, de mens is niet meer.' Maar nu staat hij verbolgen voor een gesloten deur. En met hem de hele derde stand.

Guillotin verheft zijn stem. Hij kent een kleine sportzaal niet ver hiervandaan. Waarom daar niet vergaderen? Iedereen is doorweekt en knikt instemmend. Daar waar normaal gezien ballen tegen de muren kaatsen, galmen nu woorden die echoën tot vandaag. In de kaatsbaan van Versailles zweren de verzamelde leden, bij wie zich ondertussen ook een deel van de clerus en de adel heeft gevoegd, om hun samenkomsten niet te beëindigen vooraleer ze een grondwet bij elkaar hebben geschreven. Die laat even op zich wachten, maar in augustus rolt de *Verklaring van de Rechten van de Mens en de Burger* van de persen — toetssteen voor de grondwet uit 1791. De derde stand roept zichzelf uit tot Assemblée Nationale, een nationale vergadering, de aanzet voor een modern Frans parlement.

Op zijn bekende, onafgewerkte schilderij plaatst schilder en revolutionair Jacques-Louis David rechts een enthousiaste Barnave, maar laat hij alle aandacht gaan naar de onvermijdelijke Mirabeau, die zijn grote leeuwenkop geagiteerd in de nek gooit. Guillotins hoofd lijkt verzwol-

gen in de menigte, net zoals dat van de nog onbekende Maximilien Robespierre. Grondwetspecialist Emmanuel-Joseph Sieyès zit vlak bij een triomferende Jean Sylvain Bailly, de voorzitter van de Assemblée, die met opgestoken hand als eerste de Eed op de Kaatsbaan aflegt. De aandachtige toeschouwer merkt hoe de geslepen David links bovenaan de bliksem laat inslaan in de Koninklijke Kapel van Versailles.

Het is 20 juni 1789 en de Franse Revolutie is begonnen.

Lodewijk XVI, zich nog steeds van geen kwaad bewust, roept op 23 juni zoals gepland de Staten-Generaal opnieuw samen om zijn beslissing kenbaar te maken. Hij doet toegevingen, maar lang niet voldoende en vooral: hij verbiedt de drie standen om samen te vergaderen en te overleggen. 'Als u me in de steek laat in een dergelijke onderneming,' zo besluit hij, 'dan zal ik alleen het geluk van mijn volk bewerkstelligen.'

Het is kiezen of delen. Een groot deel van de Staten-Generaal verlaat meteen het gebouw. Arbeiders beginnen de stoelen op te ruimen, maar de derde stand weigert te vertrekken. Dreux-Brézé, grootmeester van de ceremonie, suggereert dat het tijd is om op te hoepelen. Het is op dat moment dat de volgens Victor Hugo 'grandioos lelijke' Mirabeau opspringt en uitroept dat ze alleen voor 'het geweld van de bajonetten' het pand zullen verlaten. Wanneer hij zijn in de lucht gestoken arm naar beneden laat vallen, is Dreux-Brézé al verdwenen om de boodschap over te brengen aan de koning. Die zou diep zuchten, even nadenken en dan zeggen: 'Ach, laat ze dan maar blijven.'

Stilaan sluiten steeds meer geestelijken en edellieden, onder wie Lodewijks bloedeigen neef hertog Filips van Orléans, zich aan bij de derde stand. Het oude Frankrijk wankelt. Heel wat koningsgetrouwe aristocraten suggereren het leger in te zetten om met harde hand orde op zaken te stellen. Lodewijk wil geen burgeroorlog, maar zijn laksheid zal die juist uitlokken. Enkele dagen later vergaderen de drie standen samen: op verzoek van de vorst zelf trouwens, die alleen de werkelijkheid kan aanvaarden. Het eerste echte Franse parlement is geboren.

Lodewijk voelt zich in het nauw gedreven, en de ervaren jager reageert als een wild dier: overhaast, gejaagd, bang. Hij doet wat hij niet moet doen en ontslaat de geliefde minister Necker. Zijn minister had in 1788 de verdubbeling van het aantal leden van de derde stand bepleit en was een groot voorstander van die vervelende Staten-Generaal, die on-

dertussen tot een soort van parlement is uitgegroeid. Het hof ziet hem als de oorzaak van veel onheil. De koning slachtoffert Necker, maar onderschat diens populariteit. Wanneer het volk het ontslag verneemt, zijn de poppen aan het dansen.

‘HET OUDE FRANKRIJK WAS GEKOMEN OM TE EINDIGEN,
HET NIEUWE OM TE BEGINNEN’

‘Burgers, er is geen tijd te verliezen. Ik kom net uit Versailles. Mijnheer Necker is ontslagen. (...) Vanavond zal de Koninklijke Garde de Champde-Mars verlaten om ons de keel af te snijden. Er rest ons maar één uitweg: wapens bemachtigen en kokardes opspelden zodat we elkaar herkennen.’ Advocaat en journalist Camille Desmoulins staat op een tafel midden in het Café de Foy, een etablissement in de rue Richelieu, op een steenworp van het Louvre. Zijn woorden worden door een uitgelaten menigte herhaald.

Desmoulins geniet met volle teugen. Revolutie is ook het feest der menselijke ijdelheden. Hij ziet er nauwgezet op toe dat hij het zwaard in zijn ene hand en het pistool in de andere op heldhaftige wijze de lucht in steekt. Het is 12 juli 1789 en het uitgehongerde gepeupel wordt dronken van zijn bevolgen toespraak. ‘Te wapen! Te wapen!’ gaat als een echo van straat tot straat. Dankzij de geestdrift van Desmoulins, maar ook aangedreven door de negatieve berichtgeving van de roodharige, afzichtelijke journalist Jean-Paul Marat, voelen de Parijzenaars dat ze samen sterk zijn.

Er is één groot probleem: ze hebben geen wapens. Op 14 juli ’s ochtends trekt een delegatie naar het Hôtel des Invalides met de vraag om het munitiedepot te openen en de wapens vrij te geven. Er volgt een weigering. Duizenden stedelingen bestormen het door Lodewijk XIV gebouwde opvangtehuis voor oorlogsinvaliden. De soldaten die het gebouw bewaken, weigeren op het volk te schieten. De invaliden zelf openen de poorten. Ontelbare handen grijpen naar de meer dan dertigduizend geweren en enkele kanonnen.

Nu nog buskruit en kogels. Die zouden in de Bastille te vinden zijn. Een gerucht wordt een kreet. Een kreet een richtingwijzer. De Bastille! Een onesthetisch bolwerk dat sinds de middeleeuwen het straatbeeld in de wijk van Saint-Antoine domineert.

Markies de Launay werd geboren in de Bastille, zijn vader was er al de baas, nu zwaait hij de scepter. Hij heeft geen oog dichtgedaan. Nooit is Launay een groot leider geweest, en nu hij voor een van de grootste opgaven van zijn leven staat, is hij ten einde raad. Hij verandert om de vijf minuten van tactiek, maar houdt voet bij stuk op één punt: in tegenstelling tot zijn collega markies de Sombreuil, hoofd van de Invalides, wijkt hij niet voor de overmacht en houdt hij de poorten gesloten.

Terwijl op straat tienduizenden oproerkraaiers, vrijheidsstrijders, nieuwsgierigen en avontuurlijke burgers staan te trappelen van opwinding is het een komen en gaan van delegaties, die door Launay hoffelijk in de gevangenis worden ontvangen. Tussen twee delegatiebezoeken in wordt er flink geschoten — van buiten naar binnen en van binnen naar buiten. Er vallen doden. Nadien wordt er weer gepraat. Handen schudden, palaveren, parlementeren. Daarna gaat het schieten verder. Er vallen ongeveer honderd doden.

Nadat de vierde delegatie is teruggekeerd met opnieuw een weigering tot overgave, wordt er tot het bittere einde doorgevochten. De bijtende rook, het opwaaiende stof, het geschreeuw en de schoten stuwden de mensenmassa vooruit, nu eens naar links, dan weer naar achteren. Plotseling gaapt een bres voor de heen en weer deinende menigte. De komst van de kanonnen uit de Invalides dwingt de Bastille op de knieën. Launay opent de poorten.

Het is vijf uur in de namiddag en een mensenzee stroomt de oude vesting binnen. Ze bevrijden de zeven stakkers die zich nog in de gevangenis bevonden. 'Ik was als toeschouwer aanwezig bij die stormloop op een paar invaliden en een bange gouverneur: als men de poorten gesloten had gehouden, was het volk nooit ofte nimmer de burcht binnengedrongen', moppert tijdgenoot en schrijver François-René de Chateaubriand jaren later.

Dat zien ze die julidag wel anders, ook al was de Bastille allang niet meer de plek waar ontelbare Fransen in oubliettes verdwenen. Veeleer was het een luxecachot voor delinquenten van blauwen bloede, en sinds enige tijd vooral een tijdelijk verblijf voor schrijvers en verkopers van pornografische literatuur. Al wie op verdorven papieren fantasieën werd

betrapt, werd zo symbolisch tot de adelstand verheven. De vele *embastillements* gaven de Franse erotica de vleugels waarmee ze gewind door de achttiende eeuw zijn gevlogen. Maar op 14 juli 1789 is de Bastille door haar voorraad libertijnen heen. Markies de Sade mist een kans op nog meer aura: hij was tien dagen eerder naar een andere strafinrichting gebracht. Het had de schamele buit nog enige glans kunnen verlenen. Onder de zeven gevangenen valt de aanwezigheid op van twee krankzinnigen en vier valsemunters, die niet de koning maar enkele rijke bankiers hadden bedot.

Deze uitgeleefde vesting wordt plots beschouwd als de incarnatie van al wat de revolutionairen willen bestrijden. Op dit gigantische, maar concrete object kan de bevolking haar haat en frustratie botvieren. De bestormers zien zichzelf als de herauten van de vrijheid die de citadel van duisternis willen vernietigen. Binnen enkele dagen krijgt het gebouw een mythische status. Wie kent de Bastille niet? Wie had er voor 1789 van gehoord?

De oproerlingen schieten directeur Launay neer, nadat die een zekere Desnot, banketbakker van beroep, in zijn kruis had getrapt. Desnot weigert het zwaard dat hij krijgt aangereikt en knipt zijn zakmes open: de bakker scheidt hoofd van romp alsof hij een slager was. Launays op een paal gespietste hoofd wordt rondgedragen door de straten van Parijs. De dag eindigt in chaos en wanorde. Getuige Chateaubriand noteert: ‘Tijdens deze moordpartijen gaf men zich over aan orgieën zoals in het roerige Rome onder Otho en Vitellius. *De overwinnaars van de Bastille* werden in koetsen rondgereden, een stelletje uitgelaten zuiplappen, die in de kroeg tot held waren uitgeroepen. (...) Hoeren en sansculotten namen het heft in handen en escorteerden hen over straat. Door angst gedreven namen voorbijgangers hun hoed af voor die helden van wie er enkelen tijdens hun triomftocht van vermoeidheid dood neervielen.’

*

Op 15 juli begint de vernieling van de Bastille.

Onder leiding van Pierre-François Palloy voeren om en nabij de achthonderd arbeiders de afbraakwerken uit, die aanslepen tot novem-

ber 1789. Mirabeau is er als de kippen bij om het eerste pikhouweel te hanteren. Onder begeleiding van ex-cipiers inspecteert hij de ondergrondse kerkers om de geruchten van vergeten gevangenen te logenstraffen, maar ook om te onderzoeken of er geen geheime gangen zijn naar de gevangenis van Vincennes. Uiteindelijk beklimt hij een van de torens en laat plechtig de eerste steen vallen. Terwijl de steen valt, schiet zijn gigantische, naar achter gekamde kuif los.

De Bastille wordt een toeristische en commerciële attractie. ‘De sleutels van de Bastille waren algauw niet meer te tellen,’ aldus Chateaubriand, ‘elke belangrijke imbeciel waar ook ter wereld kreeg er eentje toegestuurd.’ Uit de brokstukken houwt men miniaturen van de vesting die verkocht worden als souvenirs. De mythe wordt aan stukken geslagen, en netjes verdeeld onder alle burgers... die ervoor willen betalen. Meer dan tweehonderd jaar later vind je in Frankrijk nog altijd huizen en poorten met inscripties als deze: ‘Ik verzeker dat deze steen afkomstig is van de Bastille. Patriot Palloy.’

De prille adepten van de literaire romantiek met haar cultus van ruïnes en ondergang vergapen zich aan de funderingen van de Bastille. Elegant geklede jongelui poseren gewillig op de brokstukken — in hun ogen onvervalst gotisch puin. Dames laten zich door gladde Vergiliussen op sleeptouw nemen voor een gekleurde rondleiding door de hel van de Bastille. Ze brengen de nacht in tochtige kerkers door en vertellen hun vrienden de volgende dag in de juiste toonzetting over ontmoetingen met ratten en spinnen.

Revolutie zorgt voor spektakel. Spektakel zorgt voor toeschouwers. Acteurs en publiek lopen elkaar voor de voeten. Rijtuigen rijden af en aan. Bekende dichters, literatoren, sprekers, maar ook beroemde vreemdelingen, vooraanstaande edelen en Europese ambassadeurs verdringen zich op en rond de bouwplaats, waar halfnaakte arbeiders elke dag het einde van het spektakel dichterbij brengen. ‘Het oude Frankrijk was er gekomen om te eindigen, het nieuwe om te beginnen’, schrijft Chateaubriand.

De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat het toenmalige stadsbestuur allang beslist had om het wanstaltige bouwwerk af te breken. Naar de feiten zijn de inspanningen van de revolutionairen een voltrekking van geplande openbare werken. Qua symboliek is de waarde onmetelijk.

Naar verluidt zou filosoof Immanuel Kant zijn dagelijkse wandeling hoogst uitzonderlijk onderbroken hebben om een krant te kopen ten einde details van het spectaculaire nieuws te weten te komen. De val van de Bastille wordt in gans Europa onthaald als het officiële begin van de Franse Revolutie. De Europese gekroonde hoofden kunnen niet langer negeren dat hun Franse collega in de nesten zit.

‘SLAAG ER DAN MINSTENS IN OM ONGELUKKIG TE ZIJN’

Voor Lodewijk XVI is 14 juli 1789 een dag om snel te vergeten. Geïrriteerd neemt hij zijn dagboek, denkt even na, doopt zijn pen in inkt en vat dan zijn dag kort en krachtig samen.

‘Niets.’ Koning Lodewijk XVI schrijft dat ene woord in zijn dagboek. ‘Rien.’ Was hij dan echt zo wereldvreemd?

Nee, zijn persoonlijk dagboek gebruikt de vorst enkel om zijn ceremoniële uitstapjes te noteren, en vooral om de buit van zijn jachtpartijen bij te houden. Tot zijn ergernis hadden zijn woudverkenningen op 14 juli niets opgeleverd. Terwijl de Bastille viel, miste de koning keer op keer. Elke dode in Parijs leek het leven van een goudfazant te sparen. In arren moede keerde Lodewijk terug naar het paleis. Bereikten hem daar flarden over de onlusten in Parijs? Het is niet duidelijk. De volgende dag in elk geval wel.

De hertog van Rochefoucauld-Liancourt staat gebogen over het bed van Lodewijk XVI. Het is 15 juli 1789, ’s morgens vroeg. De edelman vertelt de zopas gewekte vorst zo gedetailleerd mogelijk de gebeurtenissen in Parijs. ‘Maar het is dus een opstand’, onderbreekt de koning verschrikt het relaas van de hertog, die kalm blijft, Lodewijk diep in de ogen kijkt en dan de beroemde woorden uitspreekt: ‘Nee, Sire, het is een revolutie.’

Vier dagen later luiden de klokken in het Bourgondische Auxonne. Binnenschippers en kruiers bestormen het huis van de belastingontvanger en roven tolhuizen leeg. De opstand op het platteland is een verre echo van de revolutie in de hoofdstad. In de kazerne bereikt het nieuws uit Parijs ook Buonaparte. Die doet zijn werk. Vertrekt met een patrouille. Slaat de opstand neer. Terug in zijn kamer bericht hij zijn broer Joseph: ‘Te midden van het geluid van trommels en geweschoten, tussen het bloedvergieten in, schrijf ik je deze brief. Het gepeupel van de stad (...) heeft de douane en meerdere huizen bestormd. (...) De generaal

is vijfenzeventig jaar en moe. Hij heeft de leider van de burgerij de opdracht gegeven om mijn orders op te volgen. We hebben drieëndertig plunderslaars gearresteerd en opgesloten. We gaan er, denk ik, twee of drie standrechtelijk ophangen.'

Het kost Buonaparte geen moeite om te doen wat in Parijs niet lukt: het plebs onderwerpen. Anderzijds becommentarieert hij enkele weken later in een andere brief de gebeurtenissen in de hoofdstad alsof hij een rasechte revolutionair was. 'Overal in Frankrijk is er bloed gevloeid, maar het was het onzuiver bloed van de vijanden van de Vrijheid, van de Natie, die zich allang vetmesten op onze kosten.' Ondubbelzinnig is de houding van Napoleone niet, maar de situatie is dat evenmin. Hij tast af welke positie hij het best kan innemen. Hij scherpt zijn mening. Kijkt naar links, naar rechts.

Terwijl de negentienjarige Buonaparte de handel en wandel van jonge officieren in een strakke erecode giet, poogt de derde stand in Parijs precies hetzelfde te doen voor de koning. Terwijl het Lodewijk XVI niet eens lukt om een konijn neer te knallen, geeft Buonaparte bevel om op het grauw te schieten.

Terwijl het plebs op zoek gaat naar kogels en geweren om de geschiedenis van aanzien te doen veranderen, declameert Buonaparte in de beslotenheid van zijn kamer gedreven uit het werk van de Franse priester en denker Guillaume-Thomas Raynal: 'Laffe volkeren, domme volkeren, aangezien de onophoudelijke onderdrukking u geen enkele vorm van energie bezorgt, aangezien u zich alleen maar overgeeft aan nutteloos gemakker en geklaag terwijl u zou kunnen brullen, aangezien u met miljoenen bent en u eronder lijdt dat een handvol kinderen gewapend met kleine stokken u in de cadans laten lopen die hun goed uitkomt, gehoorzaam! Marcheer zonder ons lastig te vallen met uw geklaag, en als u dan niet vrij bent, slaag er dan minstens in om ongelukkig te zijn.'

Terwijl Mirabeau op zoek gaat naar geheime gangen, laaft Buonaparte zich aan Raynal en Rousseau. Die hadden beiden de onafhankelijkheid van Corsica bepleit. Omdat de Franse monarchie het regime van Paoli heeft vernietigd, moet volgens de jonge Buonaparte ook het ko-

ningschap eraan geloven. In Auxonne zet hij zich aan zijn *Geschiedenis van Corsica*, een boek waarin hij het wil hebben over ‘de zich onrechtmatig toegeëigende macht waarvan de twaalf Europese koninkrijken profiteren’. In het neerhalen van de Bastille ziet hij daarom vooral een revanche voor de nederlaag van Paoli’s troepen in 1768.

Terwijl de kanonnen van de Invalides een einde maken aan het verzet van de arme Launay en Lodewijk XVI ‘niets’ noteert in zijn dagboek, raakt Buonaparte er steeds meer van overtuigd dat hij niet zal gehoorzamen, dat hij zal brullen als het erop aankomt. Zijn hele organisme is als een kanon dat gericht wordt, het buskruit zijn de boeken die hij leest en de essays die hij probeert te schrijven. Op een dag zal de lont aangestoken worden, daar is hij in 1789 al van overtuigd.

Alleen gelooft hij nog altijd dat zijn Bastille in Corsica ligt.

De val van de monarchie

3.

Koningin Marie-Antoinette staat duizend angsten uit op 17 juli 1789. Haar man is net naar het stadhuis vertrokken. Ze is niet zeker dat hij nog zal terugkomen. Lodewijk heeft zijn oudste broer, de toekomstige Lodewijk XVIII, tot luitenant-generaal van het leger benoemd. Een leger dat van de koning de opdracht krijgt zich terug te trekken, hoewel de soldaten wellicht nog hadden willen vechten. Vluchten weigert hij ook al. Integendeel, hij gaat naar Parijs — dit tot afgrijzen van de hogere adel, die niet begrijpt dat de vorst de Revolutie niet bestrijdt en dus het geweld tolereert.

In Versailles volgt het ene hartverscheurende afscheid op het andere. Ook de jongste broer van de koning, de latere Karel X, kan het niet langer aanzien en vertrekt. De emigratie van de meest prestigieuze stambomen uit het land krijgt navolging: twintigduizend kasteelverlaters voegen zich bij hen. De komende jaren zullen nog ruim honderdduizend baronnen, graven en hertogen elders hun geluk zoeken. Maar de koning, die elke vorm van geweld weigert, blijft. Op 14 juli kreeg hij een slag in het gezicht en drie dagen later biedt hij zijn andere wang aan.

Vanop haar balkon tuurt Marie-Antoinette in de verte. Onmogelijk om een glimp op te vangen. Hij is tien minuten geleden vertrokken, maar de koets is al achter de horizon verdwenen. Even overweegt ze een brief naar de Assemblée te sturen om extra bescherming af te smeken mocht het ondenkbare gebeuren.

De vorst stapt uit zijn koets op het plein voor het stadhuis. Tienduizenden soldaten roepen: '*Vive la Nation!*' Hoort hij dat goed? 'Leve de Natie', en niet 'Leve de koning'? Mocht hij nog hebben gedacht dat zijn komst en zijn goede wil alles weer zouden herstellen, dan mag hij die hoop opbergen. Hij, de koning, die toch Gods gezant op aarde is, hij, de zoveelste in de rij, de verre nazaat van Hugo Capet, die als allereerste Franse vorst gekroond werd in het jaar onzes Heren 987: hij is de kluts kwijt. Wat zou zijn voorvader Lodewijk XIV gedaan hebben, de grote Hendrik IV of Lodewijk de Heilige?

Geen tijd voor mijmeringen, hij staat al in de ceremoniezaal. Hij wordt begroet door Bailly, de man van de Eed op de Kaatsbaan en ondertussen burgemeester van Parijs, die hij de hand schudt. Maar al zijn

aandacht gaat naar het heerschap dat naast Bailly staat. De nieuwe vedette. De ster van het moment.

Markies de La Fayette knikt hem krachtig toe.

*

De kans is klein dat de held van de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog die dag denkt aan het opstel over het perfecte paard, dat hij als leerling moest schrijven voor de jezuïeten. Hij schreef een lofzang op een beest dat steigert en zijn rijder afwerpt. De heren priesters gaven hem prompt een pak rammel. Elke klap die hij kreeg deed zijn verlangen naar vrijheid toenemen. Er moest toch iets anders zijn dan blinde gehoorzaamheid.

Als jonge aristocraat weigerde hij de voor zijn kaste obligate Grand Tour, volgens hem 'een onzinnige Italiaanse reis langs culturele bezienswaardigheden', en stak hij de plas over om mee te vechten in de Amerikaanse Revolutie. De ontmoeting met George Washington zou zijn leven veranderen. Deze burger-soldaat belichaamde voor hem de pre-romantische waarden van oprechtheid, natuurlijkheid en emotionaliteit, zoals ze door Rousseau werden beschreven. Zijn vader was allang dood, en Washington werd zijn geestelijk leidsman. Hij keerde terug naar Frankrijk, waar de patriottische jeugd driftig op zoek was naar navolgenswaardige helden. Washington zat ver en dus mocht Gilbert de La Fayette zich stilaan zelf als held gaan beschouwen.

Bitter weinig stervelingen kunnen zeggen dat ze twee historische ijkpunten van nabij beleven, La Fayette is één van hen: na zijn belangrijke rol in de Amerikaanse speelt hij nu ook de eerste viool tijdens de Franse Revolutie. Als commandant van de Nationale Garde ligt de veiligheid van het land in de handen van deze jonge dertiger. Hij wordt geacht om zowel militair bevelhebber als politiek diplomaat te zijn. Om zowel royalistische samenzweringen als terroristische aanslagen te verijdelen. Is dat niet te veel gevraagd voor één man, zelfs als hij Gilbert de La Fayette heet?

*

De aristocratische burger-soldaat overhandigt de koning de kokarde. Die speldt het insigne op zijn hoed. Wat kan hij anders doen? Iedereen applaudisseert. De vorst knikt dan maar. Blauw en rood zijn de kleuren van Parijs, maar La Fayette heeft uit eerbied voor Lodewijk XVI in het midden de witte koningskleur toegevoegd. *Bleu blanc rouge*. Zonder het te weten paradeert de koning met de nagelnieuwe, weldra door iedereen overgenomen Franse tricolore.

Hij stamelt dat hij Bailly erkent als burgemeester en La Fayette als aanvoerder van de gloednieuwe Nationale Garde, het nieuwe leger zeg maar. Hij hoort zichzelf zeggen dat ‘hij diep geroerd en diep gelukkig is’, dat hij ‘volstrekt uit eigen beweging’ naar Parijs was gekomen. Maar had hij niet zijn stem moeten verheffen? Zeggen dat het welletjes is met die hele komedie? Nee, hij knikt weer. Hij steigert niet. Lodewijk XVI voelt zich een ceremoniepaard dat het bit wordt gelegd.

Vele biografen schilderen de koning die dag af als een slome idioot, een verkwanselaar van laatste kansen, een vat vol goede wil waar de kracht uit is gelopen. Chateaubriand is minder streng in zijn memoires: ‘Lodewijk XVI was niet onoprecht, hij was zwak. Zwakte is geen onoprechtheid, maar neemt er de plaats van in en speelt er de rol van. De moed en het droevige lot van deze koning in zijn heilige martelaarschap dwingen respect af en doen elk menselijk oordelen gelijken op heilig-schennis.’

Marie-Antoinette slaakt een zucht van verlichting als ze haar man ’s avonds terugziet. Hij leeft nog! Ze wil hem snel in haar armen sluiten, maar schrikt wanneer ze op zijn hoed de driekleurige kokarde ziet: haar gemaal opgedirkt als mascotte van de Revolutie!

‘GEEN VOEDSEL DAT ELKE MAAG
ONVOORBEREID KAN VERTEREN’

De nieuwe rijken brachten op 14 juli hun geschut in stelling. Door het bloed van de allerarmsten zou de macht een trede op de ladder zakken, maar zelf zal het plebs lang moeten wachten eer het ook maar in de buurt van die ladder komt. Het is trouwens al te gevaarlijk, zo denken de burgerrevolutionairen, om dat tuchteloze zootje met wapens vrij te laten rondlopen. Enkele dagen na de roemruchte *jour de gloire* vordert de derde stand de wapens met een list weer op. Er worden 40 sous per

wapen beloofd, wapens die eerder gratis waren uitgedeeld. Dat is het dubbele dagloon van een arbeider. Net op 14 juli 1789 bereikt de broodprijs een nieuw record: 14 sous. De meeste wapens komen snel boven water en worden meteen in gebruik genomen door de nieuwe Nationale Garde.

Op de dag dat La Fayette de Parijzenaars feliciteert met de inname van de Bastille wordt hij ironisch genoeg verkozen tot chef van de nieuwe militie die de orde moet handhaven: proficiat, beste oproerkraaiers, maar nu terug tot de orde van de dag.

Dit laatste blijkt geen sinecure. Berthier de Sauvigny zette zich als ambtenaar jarenlang te goeder trouw in om het mank lopende belastingstelsel bij te schaven. Tijdens de woelige zomer van 1789 is hij belast met de bevoorrading van het leger en wordt hij er, vermoedelijk ten onrechte, van beschuldigd voedsel achter te houden voor militaire doeleinden. Op 22 juli voeren onbekenden hem naar het stadhuis, waar een woedende massa de belastingpachter om het leven brengt. Zijn hoofd belandt op een piek, zijn hart wordt uit zijn lijf gesneden.

Burgemeester Bailly legt zijn ambt neer. Met een breed gebaar, dat alleen Mirabeau in theatraliteit zou kunnen overtroeven, scheurt La Fayette zijn militaire sjerp aan stukken. Het heeft heel wat voeten in de aarde om de twee gezagsdragers te overtuigen op hun post te blijven.

De angst sluipt door de straten en glipt onder de deuren naar binnen. In zijn paleis te Versailles tracht de koning uit te vissen waarom de wereld plots op zijn kop staat. De adel vlucht het land uit, en de achterblijvers kunnen geen straatlantaarn meer passeren zonder de pas te versnellen: ‘Les aristocrates à la lanterne!’ klinkt het overal en dat is meer dan een opzwepende riedel. De burgerij, die dacht dat ze de touwtjes van de Revolutie stevig in handen had, kijkt verschrikt naar de onvoorspelbare vierde stand, het teugelloze, uitgehongerde volk. De nervositeit slaat over naar Limoges, Brive, Cahors, Montauban, Beauvais, Nantes enzovoort. Wapens worden gestolen, gevangenen geopend, ambtenaren en gezagsdragers bedreigd en gedood.

Na de steden vereffent ook agrarisch Frankrijk zijn rekening met de eeuwenoude standenmaatschappij en met de wreedheden van het feodale systeem. Het land is in de ban van *La Grande Peur*. Wie houdt het hoofd koel? Wie heeft nog het overzicht? Kan er tussen anarchie en re-